

Telo umrlega: od tabuja do atrakcije

Liam Korošec Hudnik in Martina Petrič

V razstavnih dvorani Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani bo do 29. avgusta letos odprta izredno zanimiva razstava z naslovom *Ko mrtvi žive učé – anatomija skozi čas. Ob 500-letnici rojstva začetnika znanstvene anatomije Andreasa Vesaliusa (1514–1564)*. Razstava prikazuje razvoj anatomije od prvih znanih poskusov sistematičnega spoznavanja zgradbe in delovanja človekovega telesa pa vse do dvajsetega stoletja. Pripravile so jo prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec, dr. Sonja Svolsjak in Urša Kocjan. O razstavi bo v *Proteusu* še tekla beseda. Tokratni prispevek, ki je nastal kot del univerzitetnega študijskega programa dobesedno v predavalnici profesorice Zupanič Slavec, pomeni svojevrstno povabilo k obisku razstave v Narodni in univerzitetni knjižnici in s svojim razmišljanjem o telesu umrlega in človekovem odnosu do njega, ki ga je spodbudila neka druga razstava, napoveduje izčrpen odziv nanjo v številki, ki bo sklenila letošnji letnik *Proteusa*.

Leta 2012 je kopica za ogled pripravljenih človeških trupel pet mesecev svojega »posmrtnega življenja« preživela na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani. Razstava *Bodies revealed – Razkrita telesa* je požela presenetljiv uspeh tako pri nas kot v tujini. Ta prizor bi bil še pred sto leti za marsikoga nepredstavljen tako z vidika tehnološkega postopka priprave trupla kot z etičnega stališča. Vprašanje pa je: Kako je prišlo do tako drastične spremembe dojemanja telesa umrlega in z njim povezanih običajev?

Razumljivo je, da se odnos do telesa umrlega v razvoju človeške civilizacije močno spreminja. Poleg tega se z njim povezani običaji nekoč in v manjši meri tudi danes od kulture do kulture razlikujejo. Kažejo se v pogrebnih navadah, zapovedih, povezanih

s čiščenjem in pripravo trupla za pokop, ter raznih tabujih. V naštetih tradicijah se tako kaže odnos do trupla in povezovanje telesa umrlega z njim samim, kar truplo iz »preproste vreče organskih odpadkov«, kot ga imenuje Mary Roach v svojem delu *The Curious Lives of Human Cadavers (Zanimiva življenje človeških trupel)*, povzdigne v nosilca duše/duha umrlega. Ravnanje s truplom tako postane ključno za domnevni prehod umrlega v posmrtno življenje.

Kulturna univerzalija

O tem, da odnos do trupla predstavlja zelo ključno prvino kulture, priča dejstvo, da je obred pokopa ameriški antropolog Donald E. Brown (1934–) – podobno kot že oče moderne sociologije Émile Durkheim (1858–1917) pred njim – uvrstil na seznam 67 tako imenovanih »kulturnih univerzalij«. Te je v svoji knjigi *Human Universals (Človeške univerzalije)* iz leta 1991 opredelil kot »vso vseh kulturnih in družbenih značilnosti ter manifestacij in jezikovnih, vedenjskih ter psiholoških vzorcev, ki so brez do sedaj znanih izjem navzoči v vseh kulturah«.

Razloge za dejstvo, da pogrebne običaje poznajo vse kulture, bi lahko iskali tako pri posamezniku kot družbi kot celoti. V primeru posameznika in njegovega čustvenega odziva po izgubi bližnjega lahko pogrebni obred in s tem simbolno poslavljanje od trupla pomeni tudi figurativno poslavljanje od umrlega. Ob tem z obredom človek izrazi spoštovanje do preminulega, to pa – ugotavljajo psihologi – lahko nekaterim pomaga pri žalovanju (Lingren, 1997). Pokop pa poleg tega pomeni tudi »zakrivanje« trupla pred očmi živečih. To je ključno, saj lahko pogled na telo umrlega poleg občutkov, povezanih z izgubo, izzove tudi zavedanje lastne umrljivosti in s tem sproži panični

odziv, ki je posledica prvinskega strahu pred »konceom življenja«, ta pa je skupen vsem ljudem ne glede na njihovo kulturno ozadje. Zagotovo pa obstaja tudi strah pred truplom, ki ni nujno povezan le s strahom pred smrtjo. To pričajo tudi umetniški motivi posmrtnega poseganja v truplo ali avtopsi-je, ki so za razliko od motivov smrti, minljivosti človeka in trpljenja, ki vodi v smrt (smrt Sokrata, Marata, Kleopatre, križanje Jezusa, Picassova Guernica ...), zelo redki (Rott, 2014).

Na ravni družbe pa lahko izvor posebne- ga odnosa do trupel razumemo tudi kot zdravstveni ukrep. Že od antičnih civilizacij dalje je namreč obstajalo prepričanje, da se bolezni širijo po zraku v obliki umazanih »okuženih« oblakov, ki naj bi se dvigali iz raznih nehigienskih ostankov, predvsem iz razgrajajočih se organskih odpadkov - tudi človeških trupel. Za ta koncept se v sedem- najstem in osemnajstem stoletju pojavi izraz miazma, ki je izvorno izpeljanka iz grškega izraza za onesnaženje. Pokop oziroma kaka druga obredna odstranitev trupel naj bi po njihovem prepričanju preprečila širitev bo- lezni po zraku (Sterner, 2007).

Religiozno ozadje in vera v posmrtno življenje

Ne glede na razloge za oblikovanje posa- meznih običajev je značilno, da so bili ti v človeški zgodovini najpogosteje del verskih resnic in z njimi povezanih zapovedi, nji- hovo spreminjanje pa je posledično tesno povezano z religioznim ozadjem posamezne kulture. Morda najbolj očiten primer tega je prehod od sežiganja trupel k pokopavanju celih trupel, ki je pred zatonom zahodne- ga rimskega cesarstva v petem stoletju po- tekal vzporedno z naraščajočo močjo no- ve vere - krščanstva. Upepeljevanje je bilo takrat prepovedano z zakonom, kršitelje pa je lahko doletela celo smrtna kazen, če so upepeljevanje spremljali tudi poganski ob- redi. Upepelitev trupla se je uporabljala kot kazen za krivoverce. Ko se je krščanska vera

v poznejših časih že bolj uveljavila v Evropi, se je poleg pokopavanja trupel počasi začelo dopuščati tudi upepeljevanje. Cerkev upe- peljevanja takrat ni več pojmovala kot ka- zen, temveč je trdila, da uničenje človeških ostankov ne pomeni nevarnosti za telesno vstajenje (Devlin, 1998).

Izmed številnih verskih resnic lahko izdvo- jimo nekatere, ki so na videz bolj vplivne od ostalih. To so predvsem vera v posmr- tno življenje in z njo povezana prepričanja. Večina pokopnih običajev je namreč namen- jena omogočanju prehoda umrlega v neko novo razsežnost in zagotovitvi udobnega bivanja v njej.

Značilen primer je visoka civilizacija starih Egipčanov, kjer je pokopna dejavnost imela eno od osrednjih vlog v kulturi. Da bi ohrani- li telo umrlega, ki naj bi po smrti postalo bivališče za tako imenovano »življenjsko energijo« ali »Ka«, so razvili zapletene in obsežne postopke mumifikacije, pri katerih so invazivno posegali v telesa umrlih. Pri postopku so uporabljali natronovo apno, še prej pa so notranje organe odstranili skozi levo stran telesa, možgane pa skozi sitko (The British Museum. Mummification; Sil- verman, D., 1997).

Zametki vere v posmrtno življenje se kažejo že v samih začetkih človekovega obstoja, saj naj bi že neandertalci pokopavali svoje mr- tve skupaj s kamnitimi orodji in živalskimi kostmi. Primeri takih grobov so Šanidar v Iraku, Kebara v Izraelu in obsežno najdišče Krapina na Hrvaškem. Prvo do sedaj znano najdišče pokopanih človeških ostankov je staro sto tisoč let (Wilford, 2013).

Stari Grki so v grob poleg okostja pogos- to položili tudi razne dragocene predmete, skrinjice in posode, ki so domnevno bile namenjene umivanju in maziljenju trupla pokojnika pred pokopom. Včasih so našli tudi okostje konja, za katerega predvideva- jo, da je bil žrtvovan med pogrebom. Svoje mrtve so pokopavali v skupinske grobove ali pa posamezno. Izjema so bili prebivalci Aten, ki so trupla umrlih redno upepeljeva-

li. Podobno velja tudi za prebivalce starega Rima, ki so vse do vzpona krščanstva trupla umrlih praviloma sežigali. Nekatero rimsko grobnice so bile opremljene s posebnimi cevmi za dotok snovi, ki bi jih pokojnik lahko potreboval.

Da je obravnavo trupla v zgodovini v veliki meri narekovala vera, pričajo tudi književna dela. Primer iz obdobja antike je dramski dialog iz Sofoklejeve tragedije *Antigona*, kjer se Antigona in njena sestra Ismena pogovarjata o krivici, ki jo je kralj Kreon storil s tem, da je svečano pokopal le enega od njunih bratov (Eteokla), drugega (Polinejka) pa ne.

Mar Kreon ni le enemu od bratov izkazal čast, a drugega osramotil? Eteokla je, pravijo, po šegi zagrebsti dal, kot mrtvim gre, da uživa časti v kraljestvu senc. Za Polinejka, ki pal je bridke smrti, pa izdal je meščanom vsem razglas, da ga nihče ne sme zagrebsti ne objokovati. ...

Antigona ob truplu Polinejka. Vir: <http://arcadiasystems.org/academia/stillmanAntigone.jpg> (2. 11. 2014).

Odlomek jasno kaže prepričanje o pomenu svečanega pokopa za prehod v posmrtno življenje («da uživa časti v kraljestvu senc»). Zgodba tragedije se nato zaplete, ker Antigona zavoljo družinske časti, človečnosti in posmrtnega življenja Polinejka bratovo truplo poskuša ustrezno pokopati (Sophocles, 2008).

Tudi v največjem grškem epu Iliadi se tematika dotakne odnosa do trupel in njihovega pokopa. Ko se Hektor zave, da je izgubil boj z Ahilom, je njegova poslednja želja, naj njegovo truplo vrne domovini, da ga bodo Trojanci slovesno pokopali, in naj ne dopusti, da bi ga požrli psi ob ahajskih ladjah. Po smrti Hektorjev oče Priam pride v Ahilov šotor prosit, naj mu vrne mrtvega sina. Čeprav sta bila Hektor in Ahil smrtna sovražnika, se Ahil, sicer v zgodbi prikazan kot človek železnega značaja, omehča in Hektorjevo truplo izroči Priamu. Pri tem sta odnos in spoštovanje do trupla umrlega zaradi njegovega posmrtnega življenja prerasla vojaške spore med dvema ljudstvom (Homerus, 1992).

Vzpon znanosti

V obdobju razsvetljenstva z vzponom znanosti in uveljavitvijo logičnega z argumenti podprtega sklepanja ter še danes uveljavljenih znanstvenih metod začnejo tudi te vplivati na odnos do trupla. Vpliv je bodisi neposreden zaradi želje po razvozlanju delovanja človeškega telesa in posledične potrebe po telesih za seciranje ali pa posreden zaradi odkritij samih, ki so vrgla novo luč na pomen trupla oziroma kadavra. Obstajata dve različni razlagi etimološkega izvora besede *kadaver*. Nasprotujoči si konotaciji, ki ju ima beseda pri vsaki od razlag, bi lahko simbolno še poudarili že tako kočljivo naravo vprašanja uporabe trupla v znanosti. Prva je v povezavi z latinskim glagolom *cado*, ki pomeni *padam*. Tako beseda *kadaver* predstavlja pravzaprav neke vrste evfemizem za mrtveca – »tisti, ki je padel«. Druga možna razlaga pa je latinska kratica *Ca.Da.Ver.* ali daljše *caro data vermibus*, kar pomeni *meso dati črvom* – ta ima za razliko od prve izrazito negativni prizvok (Wiktionary. Cada-ver).

Zanimanje za človeško anatomijo in posledično študije na truplih segajo že daleč v zgodovino. Seciranje je bilo pri Grkih dovoljeno (vendar so ga večinoma izvajali na

živalih), pri Rimljanih pa prepovedano z zakonom. Kljub razmeroma obsežnemu, pa četudi zmotnemu znanju o človeški anatomiji, ki so si ga pridobili na primer Egipčani pri pripravi teles za mumifikacijo, pa se je prvo zabeleženo in odobravano seciranje človeškega telesa v znanstvene namene zgodilo v četrtem stoletju našega štetja, ko sta Herophilos in Erasistratus dobila dovoljenje za seciranje trupel zapornikov in ujetnikov v Aleksandriji.

V trinajstem in štirinajstem stoletju je začelo prihajati do prvih sistematičnih avtopsi človeških trupel zaradi spoznavanja človeške anatomije. To se je dogajalo predvsem v Italiji. Tako bi lahko rekli, da je Bologna na neki način zibelka današnje moderne anatomske znanosti. Kasneje - v sedemnajstem in osemnajstem stoletju - je kot posledica

odkritja tiska prišlo do razcveta in hitre širitve anatomske znanosti (Shultz, S., 1992). V času vzpona znanosti so umetniki, kot sta bila Michelangelo in Rembrandt, preučevali človeško anatomijo ter se celo udeleževali seciranja trupel in ga tudi upodabljali. Omeniti velja, da niti cerkev niti oblast v tem času nista izrecno prepovedovali seciranja človeških trupel. Avtopsija oziroma obdukcija pa je bila vseeno omejena, izvajali so jo namreč lahko le izbrani anatomici, in še to večinoma samo enkrat letno, secirali pa so usmrčene kaznjence. Letna ura anatomije je bila tako v sedemnajstem stoletju elitni dogodek, ki je od udeležencev terjal svečano obleko in posebno pozornost. Eden od njih je bil Nicolaes Tulp (1593–1674), nizozemski kirurg in župan Amsterdama, ki ga je Rembrandt prikazal na svoji znameniti sliki

Rembrandt: Predavanje o anatomiji dr. Nicolaesa Tulpa. Vir: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Anatomy_Lesson_of_Dr._Nicolaes_Tulp (9. 9. 2014).

Predavanje o anatomiji dr. Nicolaesa Tulpa. Vendar pa to ni edina umetnikova upodobitev seciranja, nekoliko manj znana je slika *Anatomija dr. Deymana*, ki prikazuje seciranje možganov na smrt obsojenega človeka.

Industrijska revolucija in tehnološki razvoj sta povzročila dvig splošne razgledanosti prebivalstva, kar je pripeljalo do zmanjšanja strahu pred poseganjem v trupla. S kasnejšo vse večjo sekularizacijo družbe začne verska ideologija izgubljati svoj vpliv in človekov odnos do trupla začnejo oblikovati gospodarski, praktično-funkcionalni in sanitetni vidiki pokopavanja.

Zanimivo je, da je s porastom števila študentov medicine v devetnajstem stoletju in zaradi tega naraščajočimi potrebami po truplih za seciranje prišlo do kraj trupel in celo umorov. Leta 1832 je britanski parlament zato sprejel *Anatomski zakon (Anatomy Act)*, ki je z uzakonitvijo uporabe trupel morilcev in drugih na smrt obsojenih kriminalcev omogočil zadovoljivo število trupel za seciranje (Porter, 1997). To po eni strani kaže, da je bilo poseganje v truplo še vedno tabu, po drugi strani pa - ker kaznjenci o tem sami niso smeli odločati -, da je seciranje, čeprav je bilo formalno zakonito, še vedno predstavljalo neke vrste kazen oziroma omalovaževanje umrlega.

Od časov, ko so izvajali seciranje le na truplih kaznjencev, je odnos do poseganja v mrtvo človeško telo postal mnogo bolj strpen. Danes se ljudje prostovoljno odločajo za darovanje svojih trupel v študijske namene. To postaja ustaljena praksa v številnih državah. V Sloveniji na primer se je po podatkih predstojnika Inštituta za anatomijo Medicinske fakultete v Ljubljani za darovanje celotnega telesa inštitutu v pedagoške namene med letoma 2008 in 2012 odločilo več kot 3.500 ljudi. Za darovanje teles se odločajo ljudje iz različnih družbenih slojev, izobrazba pa pri tem nima velike vloge. Včasih je odločitev za darovanje telesa predstavljala težavo v manjših krajih, kjer si

ljudje niso znali pojasniti, kam so v primeru darovanja odšli njihovi bližnji. Po uporabi v študijske namene trupla anonimno pokopljejo, zanimive in dragocene telesne dele pa fiksirajo v fenolformalinski raztopini, kjer lahko ostanejo shranjeni več kot sto let (Intervju s prof. dr. Deanom Ravnikom).

Radikalno ter še danes sporno in izzivajočo predstavitev odnosa do trupla, ki hkrati poudarja absurdnost nekaterih vraževernih prepričanij in tabujev, najdemo v že omenjeni knjigi pisateljice Mary Roach. V njej Mary Roach opisuje »posmrtna življenja« trupel. Kljub temu, da je knjiga prežeta s črnim humorjem, na zanimiv način predstavi skrajno racionalen pogled na odnos med truplom in preminulo osebo, ki je v nasprotju z ustaljenim prepričanjem, ki truplo neposredno povezuje z osebo oziroma njeno dušo. Citat: »Si oseba, nato prenehaš biti oseba in tvoje mesto zavzame kadaver,« kaže na to, da je pisateljica »osvobojena« prepričanij, ki so narekovala družbeni odnos do trupel v preteklosti, in da na truplo gleda kot znanstvenik: »Truplo je lahko le vreča organskih odpadkov.« (Roach, 2003.)

Skoraj cinično humorni pogled pisateljice je sicer skrajnost, vendar pa kaže duh časa. Racionalizem in znanstvena odkritja dobivajo vedno večjo težo pri določanju odnosa do teles umrlih in poleg finančnih

Iz razstave Bodies Revealed – Razkrita trupla.

Vir: <http://www.arsenalecreativo.com> (11. 10. 2014).

koristi pogrebnih podjetij in drugih, ki so med drugim pobudniki tudi komercialnih razstav, kakršna je razstava *Bodies revealed – Razkrita trupla*, narekujejo, kaj počnemo s trupli naših bližnjih in ne nazadnje z našim lastnim telesom, ki ga imamo možnost darovati v znanstvene ali medicinske namene.

Pričujoče besedilo je preoblikovano iz seminar-ske naloge, ki sva jo avtorja pod mentorstvom prof. dr. Zvonke Zupanič Slavec napisala pri predmetu zgodovina medicine.

Literatura:

- Brown, D. G., 1991: *Human universals*. New York: McGraw-Hill.
- Devlin, W., 1998: *Cremation: The Catholic Encyclopedia IV*. New York: Robert Appelton Company.
- Homerus, 1992: *Iliada*. Ljubljana: Mibelač.
- Intervju s prof. dr. Deanom Ravnikom. <http://www.pogreb-ni-tabu.si/2013/07/intervju-posmrtno-darovanje-telesa/>.
- Lingren, H. G., 1997: *Understanding grief and loss*. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska-Lincoln.
- Porter, R., 1997: *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History from Antiquity to the Present*. London: Harper Collins.
- Roach, M., 2003: *Stiff: The Curious Lives of Human Cadavers*. New York: W. W. Norton & Company.
- Rott, T., 2014: *Smrt in avtopsijske v umetnosti*. *ISIS: Glasilo zdravniške zbornice Slovenije*, 23 (10): 42-47.
- Shultz, S., 1992: *Body Snatching: The Robbing of Graves for the Education of Physicians*. North Carolina: McFarland & Company Inc.
- Silverman, D., 1997: *Ancient Egypt*. New York: Oxford University Press.
- Sophocles, 2008: *Antigona*, Kralj Ojdiplus. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Sterner, C. S., 2007: *A Brief History of Miasmatic Theory*. http://www.carlsterner.com/research/files/History_of_Miasmatic_Theory_2007.pdf. [20. julija leta 2014.] The British Museum. Mummification. London. <http://www.ancientegypt.co.uk/mummies/story/main.html>. [20. julija leta 2014.]
- Wiktionary. Cadaver. <http://en.wiktionary.org/wiki/cadaver>. [21. julija leta 2014.]
- Wilford, J. N., 2013: *Neanderthals an the Dead*. *New York Times*. http://www.nytimes.com/2013/12/17/science/neanderthals-and-the-dead.html?_r=0.

Martina Petrič se je rodila marca leta 1995 v Ljubljani. Dokončala je Osnovno šolo Kolezija v Ljubljani, nato pa je obiskovala Gimnazijo Vič, kjer je tudi maturirala. Trenutno je študentka drugega letnika splošne medicine na Medicinski fakulteti v Ljubljani. V prostem času ji veliko pomeni ukvarjanje z glasbo, igra flavto v dveh simfoničnih orkestrih in poje v pevskem zboru.

Liam Korošec Hudnik se je rodil 10. septembra leta 1994 v Ljubljani. Končal je Osnovno šolo Vič v Ljubljani, nato Gimnazijo Vič, kjer je tudi maturiral. Trenutno je študent drugega letnika Medicinske fakultete v Ljubljani. Svoj prosti čas rad namenja prostovoljnemu delu z mladimi, tudi v okviru taborniške organizacije.